

naravnost: Avtor nima nobene opore pri bralcih; ti izražajo svoje veliko nezadovoljstvo zato, ker pisatelj v svoji stvaritvi ne sledi najboljšim tradicijam ruskega knjižnega jezika. Pozablja njegovo nadvse važno estetsko in vzgojno vlogo. Pisma, ki prihajajo v naše uredništvo, pričajo o tem, kakšno pozornost posvečajo sovjetski ljudje razvojnemu procesu naše literature, kako pazljivo se sovjetski ljudje zanimajo za književno ustvarjanje in obravnavanje temeljnih problemov glede na nadaljnji razvoj kulture.«

Po takšnem članku v *Pravdi* ni moglo biti nobenega dvoma več o tem, da Solženicinovi povesti ni usojena Leninova nagrada.

Prevedla K. B.

POLEMIKA

SLEPA ZAVZETOST

Benó Zupančič

Ta zapis* je nastal ob 7. a številki *Sodobnosti*, za katero so *po mojem* z Izjavo, morebiti še bolj s člankoma Dušana Pirjevca (*Nerodovitien ukrep*) in Nika Grafenauerja (*Kultura in nekultura*) značilni enostranost, zapiranje oči, pred nekaterimi očitnimi dejstvi, zaverovanost v posledice, ne da bi se hkrati spomnili na vzroke in povode. Skratka slepa zavzetost za nekaj, kar ni nič bolj v nevarnosti danes, kot je bilo včeraj, najmanj pa pred tistim, kar naj bi iz navedenih tekstov razbrali.

S tem hočem mimogrede tudi reči, da se je uredniški odbor ob tej številki prenegljuje odločil za svoja uredniška dejanja, površno ocenil takratne dogodke in konec koncev podlegel intelektualistični psihozi, kolikor je ni pomagal tudi sam ustvarjati. V takšni psihozi pa se še nikoli niso mogle roditi in ne dozoreti dobre ideje.

Popolnoma bi se seveda strinjal s takšno zavzetostjo, ko bi bila naperjena zoper birokratizem, kakršen nam je resnično nenehoma napoti in s kakršnim se tudi nenehno tako ali drugače, z besedami ali dejanji, spopadamo, ne pa zoper *podobo* birokratizma, kakršno so si naslikali avtorji objavljenih tekstov, nato pa se spustili z njo v bitko.

Resnici na ljubo pa je treba takoj pristaviti — ta podoba se je dejansko razbohotila na drugem zelniku in se zdaj preseljuje sem ter tja, boreč se za domovinsko pravico, kakor da so njena lastna tla nezanesljiva.

Sicer pa je dovolj označevanj — na kratko jih bom skušal z nekaj polemičnimi mislimi, izoblikovanimi v naglici oziroma fragmentarno, ilustrirati in obrazložiti.

KAKŠNA KULTURA

Res je: »Kultura še ni v dovoljšnji meri napolnila vseh naših medsebojnih odnosov« niti v žurnalistiki, niti v tovarnah, niti v kulturnih dejavnostih, zato pa bi bil lahko Niko Grafenauer obenem odgovoril na naslednja vprašanja: Kako naj jih napolni — na ukaz ali željo skupine izobražencev ali kulturnih

* Pričujoči sestavek smo prejeli tik pred zaključkom redakcije te številke, zato bomo pojasnila, ki jih terjajo nekatere njegove ocene delovanja uredništva *Sodobnosti*, objavili šele v prihodnji številki. — *Op. ured.*

delavcev? Čemu jih že ni — morebiti jih pa ta nesrečna socialistična birokracija niti noče? In s kakšno kulturo? Morebiti s toplogredno? Navsezadnje: katera od kultur je pravzaprav ogrožena oziroma resnično *prava* — menda ne kultura *Tople grede* (»Pustimo ob strani vsebino Rožančeve igre...«)?

Sicer pa res ne mislim, da bi Niko Grafenauer moral na ta vprašanja odgovarjati, še manj, da bi se ne smel razburjati zaradi vseh in vsakršnih neljubih dogodkov v gledališčih.

Dobro vem, da je definicij kulture skoroda toliko, kolikor je avtorjev takih definicij — nobena pa ne more zaobseči celotne vsebine pojma. Vendar se ponavadi vsaj približno razumemo kljub razlikam ali odtenkom v definicijah. In ravno tako vem, da naša prizadevanja za pravičnejšo, samoupravljaljsko socialistično družbo morajo pomeniti prizadevanja za kulturo v najširšem in najglobljem smislu besede (brez eshatološke primesi). In narobe. Vendar pa pojmem prizadevanja po kulturi nekoliko širše in precej manj togo: ne samo kot poslanstvo izobražencev ali kulturnih delavcev, ne samo prosvetiteljev, ne samo kulturnih ali prosvetnih institucij ali revij ali resolucij ipd. Potemtakem bo najbrž tudi držalo, da kulture ne bo moč ne ukazati, ne deliti, ne ukiniti, pač pa jo je mogoče pospeševati ali zavirati, ker si pač dana družba kot celota lahko ustvarja boljše ali slabše pogoje za vsestransko rast svoje kulture in med drugim tudi za »napolnjevanje« človeških odnosov z njo.

Tega ne pripovedujem samo zaradi nekaterih trditev Nika Grafenauerja, pač pa tudi zaradi resnično pogostih pojavov togih, shematičnih, mehaničnih pojmovanj kulture, njene socialne funkcije, njene integracije v družbo. Bojim se namreč, da bi bilo moč take vrste pojmovanja, tudi nekatera Grafenauerjeva, spraviti — ko bi bilo mogoče upoštevati njegovo lastno oceno pojmovanj o kulturi oziroma o nevarnostih zanjo — v birokratsko izolacionistični predal. *Toplo gredo* pa naravnost v tehnokratsko utilitarističnega glede na to, da je gledališki list za *Toplo gredo* kar dovolj zgovoren. (Tako pa ne mislim o vsem, kar je kdaj Marjan Rožanc napisal.)

Naj namreč Niko Grafenauer še tako obrača različne »strukture«, *objektivni* smisel vsega njegovega članka je poleg posploševanja vendarle *nedotakljivost* vsega, kar nastane v (določeni) ožji kulturni sferi — ne glede na vsebino, kakovost ali celo namen. Iz tega bi bilo mogoče narediti zaključek, da je kultura vendarle nekakšna stroka, ceh, privilegij, resor, če ne celo *stranka* ipd. Kadar je tako, se seveda kaj lahko uveljavljajo tudi primitivistične težnje po razdorju med intelektualnim in fizičnim delom (kolikor ti dve oznaki še vzdržita resno kritiko), kakršnega pa se tudi on upravičeno boji.

APOTEOZA KULTURNISTVA

Pravimo, da ni nič nespremenljivega, da ni nobena stvar tako dobra, da bi ne utegnila biti jutri še boljša — vendar nas tako spoznanje ne more ovirati, da bi poleg vsega drugega ne bili ponosni na uspehe, da bi se ne veselili dobrih dejanj, da bi ne delali primerjav med *zdaj* in *poprej* ipd., kar bo prej ko slej delal tudi Niko Grafenauer. Vendar pa — od kod kar *apoteoza*? Ali ne nastajajo — če gre res za apoteoze — silno rade takrat, kadar se pojavlja tudi nekaj popolnoma nasprotnega — recimo popolna *negacija*?

Nisem prijatelj nikakršnega hvalisanja, tudi dobrega ne, ker govori le-to najbolj zgovorno samo zase, zato pa si ne morem kaj, da bi ne bil tudi zoper

popolno zanikovanje česar koli obstoječega, še posebej pa zoper *filozofijo* zanikovanja, ki je lahko ena izmed najbolj »revolucionarnih« oziroma demagoških oblik aristokratskega oziroma vsakršnega *oportunizma*. Metoda je sila preprosta: ne priznaš ničesar, moralno si čist in vzvišen, po mirnem spanju pišeš novo uničujočo kritiko.

V navednem primeru gre očitno za »družbene strukture, ki so se izoblikovale med NOB, vendar pa kasneje niso imele bodisi objektivnih, bodisi subjektivnih možnosti, da bi v skladu z zahtevami časa prerasle same sebe in se tvorno vključile v novo družbeno in kulturno dogajanje.« Kaj vendar pomeni ta kitajščina? Kaj so te zaostale strukture: borci, invalidi, aktivisti, informbirojevci, generali, politiki, poslanci, upokojenci? Ali res nimajo pravice govoriti o svojih spominih, čustvih, mislih, prepričanjih ali celo tragedijah — tudi če so neposredno prizadeti, tudi če se motijo? Verjetno pa gre kratko in malo za *birokracijo*, kar pa smo menda vsi po vrsti, razen nekaj častnih izjem v naših revijah.

Naj ne razmišljam več, ker bi utegnil po Grafenauerjevem zgledu narediti kakšne pretirane ali celo krivične zaključke. Za zdaj me njegove formulacije navajajo samo na misel, da imamo kaj pogosto opraviti z *apoteozo apriornega kulturništva, ki ne priznava ničesar zunaj sebe in se tudi — v skladu s časom in družbenim razvojem — ne prerašča, kvečjemu razrašča v samem sebi.*

POGLAVJE O DISKVALIFIKACIJAH

Metoda, po kateri se opredeliš zoper *posledice* (vključno administrativne in politične), ne da bi se opredelil glede *vzrokov*, je značilna za vse omenjene tekste, zato jim ravno očitam enostransko zagledanost. Ravno tako je značilen poudarek zoper politične diskvalifikacije. Kakor da je šlo resnično samo za diskvalifikacije s strani oblasti, za politično akcijo samo z ene plati. Če je pri tem drugi odstavek izjave nekakšno splošno priznanje družbenemu razvoju in samoupravljanju, so omenjeni poudarki še toliko bolj ali naivni, kolikor izražajo nepoznavanje dejstev, ki so povzročali nasilno ukinitvev *Perspektiv* in odločno politično akcijo, ali pa kažejo pristranost, kolikor nočejo videti resnične podobne stvari — v tem primeru recimo kulturnih in političnih nespodobnosti, namigovanj in diskvalifikacij,¹ ki so se jih vsa leta izhajanja *Perspektiv* in na vse strani posluževali nekateri njihovi pisci. Sicer pa ne mislim, da so povzročile konflikt diskvalifikacije same, kakor ga ne morejo razrešiti različne izjave s svojim razlaganjem samoupravljanja, funkcije kulture, izobražencev ipd., o čemer sem že nekaj pisal, nekaj pa še bom.

Poleg vsega bi bilo zanimivo ugotoviti, kdo je resnično prvi prekinil »dialog« (če smemo temu tako reči) in povzročil neposredno uporabo »starih«, še ne odmrlih administrativnih sredstev.

Najbrž bo kdo ugovarjal, češ da so eno označevanja politikov, oblasti, drugo pa kritikov. Na videz in v načelu bi tak ugovor lahko do neke mere obveljal. Kakor hitro pa bi kaj več spregovorili po eni plati o dejanski politiki,

¹ Dušan Pirjevec se bo gotovo spominjal stavka iz polemike, ki mu jo je posvetil Taras Kermauner: »Namesto sodnika je postal advokat slovenske kulturniške inteligence. Neresnične dileme so advokatski plaidoyer. Vendar je njihov pisec advokat samo po trenutni funkciji. Po svojem dejanskem položaju je član — viden član — skupine, ki jo brani...« (Perspektive, št. 22, str. 216).

o tem, kako se v današnjih razmerah oblikuje, izvršuje ipd., po drugi plati pa o tem, kako je za nekatere ljudi sleherna oznaka politika že vnaprej politična diskvalifikacija, sleherna beseda kritika pa že sama po sebi kulturni prispevek (ne glede na to, kakšna je njena vsebina) h kulturnemu in družbenemu napredku, bi se v naši kulturni in politični praksi zadnjih let pokazalo marsikaj zanimivega. Spomnimo se samo na poskus skupine, ki je hotela »zavzeti« Društvo slovenskih književnikov.

Sicer pa sem povedal svoje o teh diskvalifikacijah že na zboru² sodelavcev, zaradi česar se je pozneje prvotna formulacija izjave glede diskvalifikacij celo malo spremenila, kar pa žal ni moglo spremeniti bistva nekaterih enostranskih stališč.

KOŠČEK ZGODOVINE

Svoj čas sem imel opraviti posredno ali neposredno (po svoji »birokratski« dolžnosti ali tudi uvidevnosti) s financiranjem *Perspektiv* in Odra-57. bil sem navzoč pri nekaterih razgovorih z njunimi predstavniki — torej sem jim bil ob rojstvu in še kdaj pozneje za »botra«.

To pripovedujem ob tej priložnosti med drugim zato, ker so se že od takrat nenehoma pojavljala v naši kulturni javnosti vprašanja takele narave: Čemu jim gre družbena materialna podpora? Zakaj jim je dovoljeno, da stojijo tako rekoč zunaj družbe? Ali niso pravzaprav nekakšni »prestolonasledniki« nekdanje birokracije?³ Kaj pravzaprav pomeni ta uradna, od oblasti blagoslovljena »opozicija«?

Ne trdim, da so bila vsa taka vprašanja neupravičena ali brez osnove, mislim samo, da je čas povedati naslednje: da so bile *Perspektive* resnično ustanovljene brez širšega soglasja celotne kulturne ali vsaj pisateljske javnosti, ker bi jih sicer zaradi izkušenj, ki so si jih ljudje nabrali ob kritiki v *Besedi* in *Reviji* 57, najbrž sploh ne bilo; da sem se — kolikor se mene tiče — s takim ravnanjem, torej z ustanovitvijo strinjal; da so neposredni pobudniki za *Perspektive* orisali svoje načrte in zasnove glede nove revije (žal ne obstajajo o teh in drugih pogovorih stenografski zapisniki).⁴ Kako so jih uresničevali, ni treba pojasnjevati.⁵

² Na tem zboru me je presenetil nastop bodočega sodelavca Sodobnosti, kot razberem s platnic, Hansa Petra Rullmana (H. P. R.). Kot dolgoletni sodelavec revije sem ga imel namreč prvič priložnost videti in slišati.

³ Taras Kermauner očita to Dušanu Pirjevcu: »Zdi se, da Pirjavec v tem primeru zapušča razumnost. Sicer pa to ni naključje. Celotna strategija slovenske kulturniške inteligence temelji na ostvaritvi enega samega pogoja: treba je dokazati, da je *kritika* (tj. *Perspektive*, op. B. Z.) samo rezerva, naslednik, bratranec birokracije. Če se to ne da dokazati, pa je neogibno to razlagati, propagirati, ponavljati, vsiljevati, trdovratno in nepopustljivo...« (*Perspektive*, št. 22, str. 224).

⁴ Enega takih razgovorov pri Borisu Kraigherju (16. decembra 1959), namenjenega predvsem obravnavi pogostih pritožb mlajših književnikov, da so zapostavljeni v založbah, revijah, gledališčih ipd., so se udeležili Marjan Brezovar, Valentin Cundrič, Niko Grafenauer, Viktor Konjar, Jože Koruza, Lojze Kovačič, Kajetan Kovič, Tone Pavček, Smiljan Rozman, Marjan Rožanc, Dominik Smole, Pavle Zidar. Ob tej priložnosti je bila tudi izrečena misel o potrebi po še eni literarni reviji — čeravno samo v načelni obliki.

⁵ Taras Kermauner je v omenjeni polemiki z Dušanom Pirjavecem zapisal tudi tole: »*Inteligenca je enotna samo kot pasivna tvorba, kot predmet, ki ga je birokracija obravnavala na enoten način, kot rezultat vstosmerjanja, kontrole,*

In končno naj povem še tole: Prepričan sem, da je bilo prav, dati kljub mnogim dvomom *možnost* skupini mlajših pisateljev in publicistov, da po pomolu *Revije 57* postavijo svojega moža, da se s svojimi umetniškimi in kritičnimi prizadevanji vključijo — v času izrazitega uveljavljanja samoupravljanja tudi v sferi kulturnih, znanstvenih, umetniških in prosvetnih dejavnosti — v celotna družbena prizadevanja po napredku. Zato branim trditev, da je bila ta »socialna drža« oblasti ustrezna, da je vsebovala več zaupanja, kot žela pri njih samih ali v širši kulturni javnosti priznanja, in da je bila konec koncev vsaj v neki meri celo opravičena.⁶

Vse to pa pomeni, da ni šlo pri tem za nikakršno politično zahrbtnost ali igro zoper druge pisatelje, kulturne delavce ali generacije, za špekulacijo po načelu *divide et impera* ali celo za poskus korupcije, prav gotovo pa za *taktiko* s strani nekaterih sodelavcev *Perspektiv*. Upal bi si celo trditi, da se utegnejo take ali podobne pobude še večkrat ponoviti, da bo še večkrat treba dati komu možnost, da pokaže, kaj zmore in hoče. S tem pa sem se že lotil posebnega problema — pravnega in dejanskega statusa in funkcije naših revij.

DIALOGI IN REVIJE

Najpoprej se mi odpira vprašanje, ali so »sorazmerja v slovenskem revijalnem življenju« nastala res organsko, posebno če upoštevamo resnično vse revije, ki se kakor koli ukvarjajo z umetniško, kulturno, znanstveno, politično ali splošno družbeno problematiko. Drugo vprašanje: Kaj je pomenila ali pomeni »notranja diferenciacija« v slovenskem kulturnem življenju? Ali je ta proces diferenciacije res »prinašal s seboj večjo mero odgovornosti, angažiranosti in samokontrole«, ali je res »odpiral možnosti učinkovite medsebojne kritike, kar vse pomeni, da je bil v določeni meri sam na sebi že proces realne integracije in socializacije...« (Dušan Pirjevec).

Preden se lotim teh zamotanil vprašanj in za spoznanje manj zamotanih odgovorov v obravnavanih tekstih, se moram vprašati še nekaj. Za *kakšne* diferenciacijske procese pravzaprav gre? Ali naj gre na primer za dialog med dvema partnerjema: na eni strani med družbo (uradno, zbirokratizirano, nestrпно, eshatološko obsedeno ipd.) in na drugi strani nezmotljivo kulturno revijo (*Perspektive*)? Ali: na eni strani med družbo (tehnokratsko, zmaterializirano, »pozunanjeno«, idejno nepremakljivo ipd.), na drugi pa inteligenco, humanistično, edino humanizirajočo, edino daljnovidno?

Gre mi torej za *vsebino* in *kakovost* diferenciacij ali dialogov. Navedek iz polemike Tarasa Kermaunerja govori nedvoumno o tem, da gre za dva popol-

kot odpoved prihodnosti, kot pobeg v sfero ponotranjenosti, kot priseganje na večne in neostvarljive ideale — vrednote, kot odpoved akciji. Govor je odgovor, je načrtna akcija in akcija sama, akcija si mora organizirati ostvarljive ideale-vrednote, presegati mora ponotranjenost in segati v zunanost, vključiti se mora v prihodnost, *odbiti mora kakršnokoli sodelovanje z birokracijo (tudi nemi sporazum) (zadnji kurzio moj — B. Z.)* V trenutku, ko bi začela z akcijo, bi zdaj tako enotno izgledajoča slovenska kulturniška inteligenca razpadla v posamezne skupine, med seboj različne, celo zelo različne...« (*Perspektive*, št. 22, str. 221).

⁶ Ukinitvev *Perspektiv* in politična akcija zoper njihovo politično demagogijo ne pomenita, da je »razveljavljena« sleherna kritična beseda, ki so jo objavile, ali »ukinjeni« njihovi pisci oziroma njihova pravica, javno sodelovati v kulturnem in družbenem življenju, vendar odslej tako, kakor gre ta pravica vsakomur, vsem pisateljem ali publicistom brez izjeme.

noma nasprotujoča si partnerja, za dva politična akterja (med njima ni možen nikakršen sporazum), ker pač vemo, kaj zanj pomeni *birokracija*. S tem ne trdim, da je kaj takega zapisal Dušan Pirjevec, vendar pa diferenciacijskih procesov ni natančneje označil — njih vsebino in kakovost je pustil ob strani.

Jasno je, da izraz *dialog*, ki je postal zadnje čase tako pogost, pomeni že sam po sebi predvsem *dvogovor*, predpostavlja dva partnerja, manj pa vsestransko svobodno izmenjavo mnenj. Morebiti pa dialog z birokracijo oziroma dano stvarnostjo prav zaradi tega, ker gre samo za dva partnerja, ni možen? Zato ni tudi pravega dialoga bilo — razen nekaj redkih izjem.⁷ Morebiti od tod tudi logičen zaključek — *ultimat* v izjavi desetih sodelavcev *Perspektiv*?

Razumljivo je, da vsega tega ne gre pripisovati besedi sami, pač pa skušam razbrati njeno vsebino, kakor so jo nekateri pisci razumeli in razložili.

V luči takih vprašanj in razlag se samo po sebi zastavlja vprašanje: Kaj so revije kot integralni del kulturnega življenja? Kakšna je njihova funkcija v samoupravni družbi? Kdo in kako jo lahko ustanovi oziroma si pridobi materialno podporo družbe, kdo in kako jo lahko ukine? Ali je skupina, ki se po kakšnih sorodnostih odloči za izdajanje svoje revije, samoupravni organizem oziroma pod kakšnimi pogoji? Kako je v tem organizmu zastopan splošni družbeni interes in nadzor nad uporabo danih materialnih sredstev?

Naši pravni predpisi nam ne dajejo dosti podrobnih odgovorov, posebno ne odgovorov vsebinske narave. Dejansko stanje je precej neurejeno, različno, razlage samoupravljanja in načelnih ustavnih določil na tem področju dostikrat samovoljne ali formalne. Tudi zato je bilo toliko razpravljanj o formalnem postopku organov Državne založbe Slovenije in o njegovi vsebini. Tudi zato se ob izjavi v *Sodobnosti* vsiljuje vprašanje, ali so se vsi podpisani sodelavci revije zavedali dejstva, da si prilaščajo revijo brez nepodpisanih ali nenavzočih sodelavcev, oziroma, ali je bil sprejet in izveden ustrezen postopek, preden je uredniški odbor sodelavcem *prebral* tekst izjave? Lahko bi rekli, da tak postopek postavlja sodelavce pred dejstvo, na katero je mogoče le malo vplivati. Podobno vprašanje velja za prireditve, ki so se jih drugod tudi v imenu *Sodobnosti* udeleževali člani uredništva in podpisovali tudi druge izjave.

REVIJE IN DIALOGI

* Nimam namena, da bi se *post festum* zadrževal ob formalnih vprašanjih, četudi obstajajo tudi ta, in sicer ne samo ob ukrepih Državne založbe. Kadar gre za bistvene stvari, lahko postanejo čisto formalna vprašanja neformalna oziroma vsebinska.

Bolj me ta trenutek zanima dejanska in pravna vsebina revialne institucije v samoupravni družbi — prej ko slej jo bomo morali raziskati, izoblikovati, utrditi ali celo legalizirati. Samo tako se bomo lahko izognili nepotrebnim nesporazumom ali celo konfliktom.

S tem se vračam k jedru vprašanj, ki sem jih načel. Menim, da bomo morali razlikovati po eni plati revije — glasila društev, organizacij, institucij ipd., za katerimi stoji zainteresiran in organiziran izdajatelj in katerega *glasilo* revija je: po drugi plati pa revije, ob katerih se zbira večje število različnih zainteresiranih piscev, ki pa imajo za svojo revijo ali formalnega izdajatelja

⁷ Glej omenjeno polemiko (*Perspektive*, št. 22, str. 210–211).

(npr. založbo) ali pa jo izdajajo sami, obkraj pa z materialno podporo družbenega sklada.

V prvem primeru so osnovna vprašanja upravljanja precej jasna: samoupravni organi društva ali institucije postavljajo uredniški odbor, odgovarjajo za politiko revije, za njeno materialno stanje itd. V drugem primeru pa bo treba pravice in dolžnosti formalnega izdajatelja (npr. založbe) šele natančneje opredeliti, v prvi vrsti pa natančno določiti način ustanovitve in vodenja revije, način, kako se oblikuje uredniški odbor, kako se določajo pravice in dolžnosti sodelavcev, kako se urejajo kadrovska (profesionalni personal) in materialna vprašanja, kako se v tem okviru uveljavlja splošni družbeni moralno-politični in materialni interes. Ravno tako, če izhaja revija samostojno (brez formalnega izdajatelja): pod kakšnimi pogoji se lahko ustanovi, da dobi potrebno materialno pomoč, kakšen je njen pravni status, kakšne pravice in dolžnosti dobijo oziroma prevzamejo sodelavci itd.

Praktično urejanje vseh teh in takih vprašanj v prvem, predvsem pa v drugem primeru bo prav gotovo odvisno od načelnega pogleda na to, kaj taka revija je, kakšne so njene funkcije v našem kulturnem in družbenem življenju.

Načeloma bi bilo mogoče vsaj približno opredeliti revije (predvsem v drugem primeru) takole: Revija ne more biti *last* sodelavcev, če dobiva družbena sredstva za svoje delovanje (tu izvemam primer, ko bi bila revija zasebna last), kakor tudi druge kulturne institucije niso last delovnih kolektivov. Ravno tako ne more živeti *zunaj* družbenega organizma in brez vpliva moralno-političnega in materialnega interesa dane družbene skupnosti (kar pa ne more pomeniti, da naj bi živela od »birokratskega ukaza in birokratske milosti«, kot pravi Dušan Pirjevec). Moralno-politični in materialni interes družbene skupnosti ne moreta pomeniti in ne pomenita nikakršnega nasprotja sprejetim samoupravnim načelom (primerjajmo samoupravljanje v delovnih organizacijah vseh vrst), pač pa poskusom ali namenom, da se revija *zapre* pred družbo, da se iz nje *izloči*, da se krog sodelavcev sprevrže v *kliko*, da se revija spremeni v institucijo frontalnega *dialogiziranja* s celotno družbo, ne pa da bi bila družbena tribuna, kjer naj se omogoči in uveljavi svobodna izmenjava različnih mnenj, med drugim tudi v krogu revije same. Kakor hitro bi diferenciacijske procese v našem kulturnem življenju smatrali za takšno »osamosvajanje«
revialnih kolektivov, da bi pomenili izločevanje revije iz celotnega družbenega organizma, potem imamo opraviti z ničimer drugim kot z *dezintegracijo*, ne pa z integracijo v družbo, z integracijo, za kakršno si na področju kulturnih dejavnosti že nekaj časa zavestno prizadevamo.

Kdor bi v teh načelih videl nevarnost za *individualnost* posameznih revij, *unifikacijo* vseh revialnih koncepcij, stališč in dejanj, vmešavanje v notranje zadeve revije, propagando za *omnibuse* (star očitek *Sodobnosti!*), naj pomisli na to, da problemi, o katerih govorimo, niso privreli na dan zaradi individualnosti, različnosti, zaradi notranjih dialogov v revijah, veliko bolj zaradi dejanske nevarnosti, da se samoupravna načela v revialni praksi sprevržejo v svoje nasprotje, v lastniško pojmovanje revij, v monopolistične ali klikarske ali strankarske koncepcije, v izločevanje drugače mislečih sodelavcev, v zanikovanje tudi drugačnih potreb, v načelo, da je družba dolžna vzdrževati vse po vrsti, kar koli bi se pač kdo spomnil. Gre torej za globlje pojmovanje *demokratizacije*, kot nam jo je pokazala dosedanja praksa, najbolj ob *Perspektivalih*, hkrati pa

za uveljavljanje resnejše odgovornosti revij tako do sodelavcev kot do družbene skupnosti.

Po vsem tem se lahko dobesedno strinjam z Dušanom Pirjevcom, ko pravi, da pomen revij presega okvir založb, ki jih izdajajo (kot formalni izdajatelji). To pa nikakor ne more pomeniti, da bi ta pomen lahko nasploh presegal okvire celotne družbene skupnosti, ki tudi revijam pomaga ustvarjati materialne možnosti, da bi lahko živele od dela in volje svojih delavcev, da bi bile odvisne od stopnje njihove aktivnosti, prizadevnosti in hotenj.

SAMOUPRAVNA DRUŽBA IN KULTURA

Dušan Pirjavec je ob koncu svoje glose omenil splošno stanje naših kulturnih, prosvetnih in znanstvenih dejavnosti — drži, da je tu še mnogo mnogo stvari praktične in načelne narave odprtih. Mnoge bodo celo še zelo dolgo. Nič me taka ugotovitev ne bi motila, ko bi se pri tem glede odnosa družba: kultura ne postavil na podobno stališče kot Niko Grafemauer — *kakor da sta to dva ločena elementa, dva različna partnerja, ki se lahko sporazumeta ali pa tudi ne, med katerima se lahko uveljavljajo samo partnerski odnosi*. Če pa njemu pomeni beseda družba *oblast*, potem je treba stvari malo drugače obravnavati predvsem glede praktičnih (upr. materialnih) zadev, glede vsebinskih ali načelnih pa vprašanje med drugim tudi *obrniti*, ga obdelati vsestransko in osvetliti tudi druge »indikatorje«.

Ne vem, zakaj bi zapirali oči pred dejstvom, da so nosilci birokratskih teženj tudi v naši družbi dostikrat ravno izobraženci, med njimi pogosto kulturni in prosvetni delavci, da torej niso že po izobrazbi in za vse večne čase zavarovani pred latentnimi birokratskimi nevarnostmi, kot ni sama po sebi in tudi z nikakršnimi objektivnimi mehanizmi ali sistemi zavarovana pred njimi celotna socialistična družba z vsemi svojimi organizmi.

Zanje in za družbo (tudi za oblast) pa so te latentne nevarnosti pereče med drugim toliko bolj, kolikor bolj se v praksi in teoriji umetno ločujejo, kolikor bolj se v vrstah izobražencev poskuša utrjevati prepričanje, da so samo oni *kritična vest družbe*, kolikor bolj se upirajo ukinjanju samih sebe ob hitrem naraščanju števila šolanih ljudi (če pogledamo samo eno plat problema) oziroma prihodnosti, v kateri bodo prej ko slej vsi ljudje do neke mere izobraženci.

* Če obstoji v družbi kakšen »konflikt« med sodobnimi potrebami in pobudami na eni in zastarelimi oblikami, metodami ali »držami« na drugi strani, potem je ta konflikt v naši družbi, ki se zavestno v iskanju spreminja in v spreminjanju tudi išče, mogoče razrešiti *samo v okvirih samoupravnih možnosti, zakaj v nadaljnjem socialističnem razvoju doma ali drugod druge progresivne in realne možnosti mimo samoupravljalške ni*.

NEVARNOST ZA KULTURO

Ko pojasnujem *svoja* gledanja na probleme, ki jih je načela zadnja številka *Sodobnosti*, in ko skušam pogledati stvarnem čimbolj trezno v obraz, si ne morem kaj, da bi venomer ne mislil na *nevarnost* za kulturo. Zdi se, da je ta nevarnost ta trenutek neizmerno povečana in da postaja problem številka ena med našimi resnično številnimi družbenimi problemi. Tako je vsaj *slisati*, v

to smer tipljejo nekateri prispevki v dnevnem časopisju, tako izzvenijo tudi nekatere trditve v tekstih, o katerih govorim.

Seveda ni naključje, da se zavest o takšni nevarnosti uveljavlja v pospešenem procesu demokratizacije, torej samoupravljanja — tega pa ni mogoče, posebno ne po vsebinski plati, uresničevati samo s predpisi in drugimi pravnimi ukrepi, kakor ga ni mogoče kvantitativno in kvalitativno planirati. Z njo imamo opraviti v procesu široke, družbene bitke za modernizacijo, v teh okvirih tudi za strokovnjake in njihov delež tako v neposredni proizvodnji kot drugod — v bistvu gre za odločno bitko zoper zaostalost, med drugim zoper t. im. »mojstrsko miselnost«, zaradi katere se nekateri izobraženci dostikrat počutijo kot nekakšna plast, ki je družba »nima rada«. In končno prihaja ta zavest o nevarnosti za kulturo na dan ob bistvenem spreminjanju materialne osnove samoupravljanja nasploh in še posebej na področju tako imenovanih negospodarskih dejavnosti, zakaj zaostajajoča, ob novih potrebah preskromna sredstva za nekatere dejavnosti (predvsem za kulturne dejavnosti, za šolstvo ipd.), so med drugim močno vplivala na obotavljivost mnogih izobražencev glede učinkovitosti samoupravljanja, glede smotrnosti šolske reforme, glede delitve po delu itd.

V tem procesu so skepsa glede samoupravljanja, decentralizacije ipd. in gesla o splošno prevladujočem *tehnokratizmu* (ker v samoupravni družbeni ureditvi ne morejo biti krivi čisto za vse izvršilni organi oblasti) ali *komercializmu* hitro zmešala glave tudi mnogim kulturnim delavcem in jih skušajo prepričati, da družbo zavestno *dehumaniziramo*, da nam ne gre za človeka, ampak za *tovarne* itd. Seveda je pri tem udeležen s svojim prispevkom dejanski *birokratizem* (ne gre ga ne skrivati ne tajiti), ki pa je tako rekoč neločljiv del nas samih oziroma vseh naših dejanj in nehanj, ki se lahko poraja iz objektivnih razmer in subjektivnih razpoloženj, zoper katerega pa se ni mogoče boriti kot zoper marsove, kot zoper nekaj, kar ne obstoji med nami samimi, kar je kar se da oddaljeno ali zamegljeno. Taka bitka »iz daljave« lahko birokratizem samo krepí — nič manj pa kritika, ki popolnoma vse urejeno, utrjeno, predpisano ali državno po najkrajši poti izenači z birokracijo, iz nje pa izvzame samo sebe.

Naj rečem še besedo o dostikrat togem, zaostajajočem in danim razmeram neprilagojenem delovanju društev in družbenih organizacij, v katerih bi se lahko družbeno in družabno življenje razvijalo v marsičem drugače kot doslej, ki bi morale biti središče razpravljanj, kritike in pobud. V njihovem okviru bi uveljavljanje pobud in zamisli lahko dobivalo močnejši vsebinski in akcijski zagon. Tudi zaradi tega je na primer na univerzi začela študentska dejavnost izrazito pljuskati čez bregove utrjenih vsebinskih in organizacijskih oblik.

Pri vseh teh *geslih* pa marsikdo ni pomislil na bitko za *življenjski standard*, ki ga je mogoče precej izboljšati z ustreznjšo delitvijo narodnega dohodka, bistveno pa le z *modernizacijo* materialne proizvodnje, z zviševanjem delovne produktivnosti, seveda obenem z vsem, kar sodi zraven (vključujoč izobrazbo in kulturno raven ljudi). Ali pa je pomislil na to samo s stališča, da mora imeti nadaljnja rasti standarda za posledico samo dokončno odpravo »romantičnes patriarhalnosti, vaških idil (in vsakršne revščine in zaostalosti), da mora pomeniti obvezno *tehnizacijo* ne samo sredstev, ampak tudi človeških odnosov, fizično in moralno kvarjenje ljudi, degradacijo resnične kulture in njenih vrednot.

Pri tem konec koncev ni pomislil na to, da nas je hitri in obsežni gospodarski in družbeni napredek spraval komajda v stanje *relativne razvitosti*. Moderna tehnika se spreminja nenehoma, še včeraj najnovejše tehnologije so že danes zastarele. Še včeraj moderne tovarne bomo morali že jutri rekonstruirati. Hkrati nam ta napredek prinaša resnične nevarnosti za človeka. Zoper te nevarnosti pa se ni mogoče boriti tako, da bi se zaradi nekaterih posledic upirali tehniki nasploh, ali tako, da bi tiščali glave v pesek. Obenem s temi nevarnostmi in potrebami, da se z njimi spopadamo, pa se porajajo tudi druge, nove in nove potrebe, tudi nepredvidene, in sicer tako materialne kot nematerialne narave (npr. ob spreminjanju strukture prebivalstva!). Hočem skratka reči, da je naša splošna tehnično-industrijska raven kljub vsemu napredku za zdaj še takšna, da se zdi skoroda smešno, da bi pred njo trepetali kot pred atomsko nevarnostjo, jo frontalno napadli ali se začeli celo nostalgичno ozirati v idilično preteklost.

Ob takem stanju stvari, v tako hitro spreminjajoči se družbi je seveda resnično nevarno zapostavljati katero koli izmed tako imenovanih negospodarskih dejavnosti (zdravstvo, šolstvo, socialno varstvo, kulturne dejavnosti, raziskovalno delo itd.), predvsem pa demokratizem samoupravljanja — saj je znano, da začno investicije ob določeni stopnji udeležbe v narodnem dohodku zavirati samoupravljanje, posebno še, če so sredstva zanje pretežno centralizirana. Ravno tako pa je nevarno (tudi za kulturo) zanikovati ali podcenjevati večino družbenih gibanj, opazovati samo svoje delovno ozemlje in se jezljivo ali nestrpno prepirati z nekulturnimi »sosedmi«. Vsakršna kritika, ki družbe ne pojmuje organsko, celovito, bo zato v glavnem neučinkovita, gotovo pa toliko manj uspešna, kolikor bolj bo izhajala samo iz ozkih interesov, iz okvirov ene same dejavnosti, iz zagledanosti vase, iz prepričanja, da je samo ona odrešujoča ali odrešilna.

P. S.

Potem, ko sem to že napisal, mi je prišel v roke članek L. D. v listu *Weltwoche* (Zürich, 10. julija 1964). Članek govori o kulturnem molku slovenskih književnikov. Priporočil bi vsem, ki so podpisali izjavo v *Sodobnosti*, da ga preberejo in razmislijo o tem, ali je ta članek *adekvaten* komentar njihovih stališč in hotenj.

KDO SE IZOGIBA IN ČEMU?*

V svojem članku *Razločnost in doslednost*, Delo z dne 16. V. 1964, navaja tovariš Tit Vidmar tale citat iz izjave, ki smo jo podpisali sodelavci revije *Sodobnost* v zvezi z bivšo revijo *Perspektive*: »Mislimo, da v tej zvezi ni potrebno posebej opredeljevati naših stališč do revije *Perspektive*...« Tovariš Vidmar meni, da se s tem »srečno ali pa morda res ponevedoma« ogibamo »osrednjemu vprašanju«, ki da je njega samega »spodbodlo in vodilo pri pisanju«. Tovariš Vidmar torej misli, da bi morali sodelavci *Sodobnosti* predvsem

* Izmed odgovorov, ki jih je prejelo uredništvo *Dela* na članek Tita Vidmarja *Razločnost in doslednost* z dne 16. VI. 1964 in jih ni hotelo objaviti, priobčujemo tu odgovor Jana Makaroviča in Andreja Inkreta, toliko prej, ker obravnavata nekatera vprašanja, ki se jih dotika tudi polemični zapis Bena Zupančiča. — *Op. ured.*